

**Janky Béla – Tóth István György:
Kockázatvállalásról döntéelméleti megközelítésben**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Janky Béla – Tóth István György (2000): „Kockázatvállalásról
döntéelméleti megközelítésben” in: *Társadalmi riport 2000*,
Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 298–322.

Kockázatvállalásról döntésméleti megközelítésben

Janky Béla – Tóth István György

1. Bevezetés

A rendszerváltozást követő társadalmi-gazdasági átalakulás számos olyan kockázati tényezőt hozott az emberek életébe, melyekkel korábban nem kellett szembesülniük. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy általában több bizonytalanság jellemezte az emberek életét a változások nyomán, bár sokak számára bizonyosan ez volt a helyzet. Inkább azt mondhatjuk, hogy megváltozott a jellemző kockázati tényezők természete, és a bizonytalanság új formáival kell együtt élni Kelet-Közép-Európa lakóinak. Mindemellett változott az egyének kockázatkezelésben betöltött szerepe is. Az állampolgároknak több lehetőségük van arra, hogy maguk döntsék el: mekkora és milyen jellegű kockázatokkal kívánnak együtt élni.

Az alábbi tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a magyar társadalom különböző csoportjai milyen típusú kockázatokot hajlandóak vállalni, és milyenektől ódzkodnak. Kiindulópontként a kockázatvállalás mértékének különböző mérési módszerei szolgálnak, melyek meggyőződésünk szerint egymástól eltérő jellegű bizonytalansági helyzetekre érvényesek.

Az egyének kockázatvállalási attitűdje mint magyarázó változó jelentős szerepet játszik az egyéni döntések racionális cselekvésméleten nyugvó vizsgálataiban. Az elméleti modellekben a kockázattal szembeni egyéni attitűd fontos meghatározó tényezője lehet bizonyos piaci döntéseknek, és lényeges szerepe van az állami szerepvállalással kapcsolatos vélemények kialakításában is. Ugyanakkor a társadalomtudósok egy része felhívja a figyelmet arra, hogy a kockázatvállalás mértéke nem csupán egyénről egyénre, de kultúráról kultúrára is változik. Mindemellett a kockázatvállalás vizsgálatakor azt sem szabad elhanyagolnunk, hogy a különböző egyének és csoportok más és más jellegű kockázatokot viselnek jobban, illetve kevésbé jobban.

A bizonytalansággal szembeni attitűddel foglalkozó empirikus kutatások többnyire laboratóriumi kísérletek eredményeire támaszkodnak. Az alábbi tanulmány ellenben reprezentatív mintán végzett kérdőíves adatfelvételek eredményei alapján kívánja vizsgálni a kockázattal szembeni attitűdök külön-

féle döntésekre gyakorolt hatását. Ezáltal lehetővé válik, hogy a kockázatvállalással kapcsolatos attitűd társadalmi háttérét is vizsgáljuk.

Elsőként a kockázatvállalási attitűd mérésének a TÁRKI kutatásaiban használt módszereit mutatjuk be. Ezután megvizsgáljuk, miképpen kapcsolódnak egymáshoz a különféleképpen definiált, kockázatvállalást mérő változók. A következő részben azt mutatjuk be, hogy milyen típusú kockázatokkal szembesülnek szívesen a magyar társadalom egyes csoportjai, és melyeket igyekeznek elkerülni. A tanulmányt rövid konklúzió zárja.

2. A kockázatvállalás mérése

A TÁRKI-ban több éve folynak kísérleti jellegű kutatások a kockázatvállalás mérésével kapcsolatban. A program egyik célja, hogy a kockázati attitűdök mérésének laboratóriumi kísérletek számára kidolgozott kérdezési eljárásait alkalmassá tegyék nagymintás kérdőíves felmérésekben történő alkalmazásra. A kockázatvállalási kérdések reprezentatív mintákon alapuló felmérésekben való szerepeltetése két alapvető előnnyel járhat. Egyrészt az ilyen felmérésekben szokásos 1000–4000 fős mintanagyság bizonyos összefüggések finomabb elemzését teszi lehetővé, mint a laboratóriumi kísérletek legfeljebb 100–200 fős válaszadói köre. Másrészt a reprezentatív mintákat alkalmazó és a változók széles körét vizsgáló felmérésekben lehetővé válik, hogy a kockázatvállalás társadalmi háttérét vizsgáljuk.

A kockázatvállalási attitűd elemzésére több út kínálkozik. Egyrészt bemutathatunk a kérdezettek számára fiktív vagy valós nyereményekkel járó egyszerű lutrikat, ahol a különböző választási lehetőségek eltérő kockázatvállalási hajlandóságról tanúskodnak. Másrészt érdeklődhetünk a valós élet olyan dilemmái felől, melyekben kockázatos és kevésbé kockázatos alternatívák közül kell az egyéneknek választani. Végül lehetséges az, hogy a válaszadók valós piaci viselkedéséből következtetünk kockázattal kapcsolatos attitűdjükre.

A több hullámban folyó kutatás során többféle kérdést próbáltunk ki mind a fiktív lutrik, mind a hétköznapi életből vett dilemmák köréből. Az alábbiakban ezeket a lehetőségeket tekintjük át.

2.1. Nyereményjátékok

A hasznosságfüggvény, ezen belül a kockázatvállalási hajlandóság sajátosságainak mérésére többnyire fiktív szerencsejátékokat alkalmaznak laboratóriumi kísérleti szituációkban. A vállalkozó kedvű interjúalanyoknak valós vagy képzeletbeli pénznyereményeket kínálnak fel különböző nyerési esé-

lyekkel. A válaszokat a kutatók által elfogadott elméleti feltevések alapján dolgozzák fel, és szerkesztik meg adott esetben az egyének hasznosságfüggvényét.

Az ilyen kérdezési eljárások szándéka, hogy lehetőleg minél tisztábban, egyéb hatásoktól mentesen mérjék a kockázattal szembeni attitűdöt. Ugyanakkor a fiktív kérdezési szituációk számos problémát rejtenek magukban. Az ehhez hasonló eljárások egyes kritikusai szerint az emberek számára nehéz ésszerű döntést hozni egy számukra szokatlan, életidegen szituációban.¹ Különösen ronthatja a válaszok értelmezhetőségét, ha nincsenek valós kifizetések, illetve ha a nyeremények és a veszteségek csak szimbolikus jellegűek. A kísérleti döntésemélet képviselői maguk is az egyik legkomolyabb problémának tartják a tétnélküliségből eredő speciális hatásokat (Rabin, 1994). A képzeletbeli lutrik alkalmazásának hívei szerint ellenben a döntési elméleteknek minden szituációra érvényesnek kell lenniük, így a kísérletekre is (Schoemaker, 1982). A laboratóriumi kísérletek ugyanis a hétköznapi életben nem jellemző, ám valós szituációk. Mindemellert a döntéseméleti pszichológia képviselői által végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy nincs érdemi különbség a tétek nélkül, illetve a valós kifizetésekkel játszott laboratóriumi lottók során tapasztalható viselkedés között. Egy másik lényeges probléma éppen e kísérletek bizonyos életbeli helyzetekhez való hasonlóságából adódik.² A kérdések szerencsejátékokat imitálnak, melyekhez számos, a kockázatvállalástól független egyéni értékelés tapadhat.

A TÁRKI felméréseiben több alkalommal is alkalmaztunk képzeletbeli nyereményjátékokat a kockázatvállalás vizsgálatának céljából. A kockázatkezelésre vonatkozó attitűdöt elsőként az irodalomban leggyakrabban alkalmazott kérdésblokkal igyekeztünk feltérképezni. A megkérdezetteknek két alternatíva, egy biztosan realizálható fix összegű „ajándék” és egy kockázatos kimenetelű szerencsejáték között kellett választaniuk. A több felmérésben is feltett kérdés a következőképpen hangzott:

Most egy képzeletbeli nyereményjátékra hívom. Ön két lehetőség között választhat: vagy most kézhez kap százezer forintot, vagy részt vesz egy sors-húzáson. Beleteszünk egy kalapba egy fekete és egy fehér golyót. Ön csukott szemmel húz egy golyót a kalapból. Ha a feketét húzta, 200 ezer forintot kap, ha a fehéret, semennyit. Melyik lehetőséget választja?

Az első, erre a témára vonatkozó, 1996-os és 1997-es felmérésekben arra kerestük a választ, hogy mekkorák azok a tétek, amelyek a magyar jövedelem-eloszlási kontextusban a leginkább megfelelőek egy efféle kérdés vizs-

1 Lásd Portney (1994) tanulmányát a közjavakkal kapcsolatos preferenciák mérésének kontextusában.

2 Bizonyos laboratóriumi kísérletekben pl. a lutrik biztosítási helyzetként való tálalása kockázatkerülőbb válaszokat eredményezett, mint a szerencsejátékként történő ismertetése (Schoemaker, 1982).

gálatához (vö. Szántó–Tóth, 1999). Ott a legkisebb tét 1000 Ft, a legnagyobb egy millió Ft volt. E három közül a 100 000 Ft felajánlása szabott meg egy olyan sávot, amelyet egyfelől elégséges számú megkérdezett választott, másfelől amelyik összeg kellőképpen érzékeny műszerként viselkedett a népsegen belüli megosztottságok kimutatására.

1. táblázat *Az 1999 tavaszi kérdőívben szereplő kérdésblokk formális szerkezete*

	„A” lehetőség: ajándék		„B” lehetőség: játék	
	Nyeremény	Valószínűség	Nyeremény	Valószínűség
1. kérdés	100 000 forint	100%	200 000 Ft	50%
			0 Ft	50%
2. kérdés	100 000 forint	100%	200 000 Ft	75%
			0 Ft	25%
3. kérdés	100 000 forint	100%	200 000 Ft	25%
			0 Ft	75%

Egy későbbi, 1999 tavaszán készült felmérésben (Tóth, 1999) a játék három fordulóból állt. Előbb a fent leírt módon 50% valószínűséggel nyerhették a fix összeg kétszeresét, de ugyanakkora volt a valószínűsége annak is, hogy nem nyernek semmit. Ezután, anélkül, hogy változtattunk volna a nyeremény összegeken, a nyerési esélyeket előbb 3:1-re megnöveltük (három fekete és egy fehér golyó), majd 1:3-ra csökkentettük (három fehér és egy fekete golyó). A játék szerkezetét mutatja az 1. táblázat.

2. táblázat *Az 50% nyerési esély mellett a szerencsejátékot választók aránya az 1996-os és 1997-es vizsgálatban, az összes megkérdezett százalékában*

Tét	1996-os minta	1997-es minta
Kicsi (ezer Ft)	36,3	31,6
Közepes (százezer Ft)	18,3	16,4
Nagy (egymillió Ft)	7,8	7,4

3. táblázat *A szerencsejátékot választók aránya 100 000 forintos tét és különböző nyerési esélyek mellett az 1999-es tavaszi mintában, az összes megkérdezett százalékában*

Nyerési esély	A játékot választók aránya
Közepes (50%)	20,5
Nagy (75%)	45,0
Kicsi (25%)	10,0

Megjegyzés: N=1478

A fentiek közül az 50%-os nyerési esélyt biztosító játékot kérdeztük a korábbi és a későbbi felmérésekben is. Az utóbbi kísérletben kismértékben magasabb arányban (20%) választották a játékot, mint korábban (16–18%) (2–4. táblázat).³

4. táblázat *A megkérdezettek megoszlása aszerint, hogy milyen nyerési esélyek mellett vesznek részt (1999 tavaszi vizsgálat) az 1. táblázatban bemutatott játékban*

	Megoszlás (%)	Érvényes esetszám
Egyik játékban sem vett részt	53,0	749
Csak a legnagyobb esély mellett játszott	25,7	363
A közepes esély mellett (is) játszott	10,8	152
A legkisebb esély mellett (is) játszott	10,5	148
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>1412</i>

A témával kapcsolatos legújabb, 1999 őszén végzett kutatásunkban kissé módosított játékokat alkalmaztunk. Az újonnan bevezetett hipotetikus játék alapkérdése a következőképpen hangzott:

Képzeld el, hogy egy újfajta szerencsejáték indul Magyarországon. A játék lényege az, hogy Önnek száz teljesen egyforma doboz közül kell megtippelnie, melyikben van pénz elrejtve. Ha eltalálta, megkapja a dobozban lévő összeget. Ha nem, elvesztette a részvételi díjat, amit előzetesen ki kellett fizetnie. Kérem, mondja meg, játszana-e, ha a száz doboz közül az egyik dobozban 1 millió forint van, a többi üres, és a játékban való részvételért 1000 forintot kellene fizetnie?

A nyeremények esélyére és nagyságára vonatkozóan öt változatot dolgoztunk ki. Ezeket mutatja tömören az 5. táblázat. A kiinduló 1000 forintos árat

³ Az értékeléskor ugyanakkor figyelembe kell venni azt, hogy az első vizsgálatban a százezer forintos tétre vonatkozó kérdés második játékként (az ezer forintos „bevezető” játék után) hangzott el, a második vizsgálatban pedig ezzel kezdtük a játékot.

„igen” válasz esetén növeltük először 5000, majd 10 000 forintra. Az elutasítást követően pedig 500, végül 100 forintos ár elfogadhatóságát firtattuk. A táblázatból látható, hogy az A, B és a C változatban sorra növeltük a nyerési esélyeket, változatlanul hagyva a nyereményösszeget. B, D és E játékokban pedig fokozatosan növeltük az adott esély mellett nyerhető összeg nagyságát. Minden egyes játékot sorra vettünk a kérdezzel, aki egyenként ismerte meg a feltételeket, és külön-külön értékelte mindegyik lutrit.

5. táblázat *Az 1999 őszi felmérésben felkínált játékok főbb jellemzői*

Játék	Nyeremény összege	Nyerési esély	Játék várható értéke
A játék	1 millió forint	1%	10 ezer forint
B játék	1 millió forint	5%	50 ezer forint
C játék	1 millió forint	10%	100 ezer forint
D játék	10 millió forint	5%	500 ezer forint
E játék	100 millió forint	5%	5 millió forint

Megjegyzés: A várható érték jelen esetben a nyerési esély és a nyeremény összegének a szorzata.

A 6. és 7. táblázatban foglaltuk össze a kérdésblokk eredményeit. A legelső játékban a kifizetések várható értéke tízezer forint. A válaszok alapján a megkérdezettek huszada tekinthető kockázat-semlegesnek vagy kockázatkedvelőnek. Ennyien ajánlottak ugyanis a játék várható nyereményének megfelelő összeget a részvételért. A C játékban, ahol a nyerési esély az A játék tízszerese, a legalább tízezer forintot ajánlók aránya valamivel magasabb, 13%. A megkérdezettek 22%-a ellenben az utóbbi, jelentős várható nyereményt kínáló játékért sem fizetne még 100 forintot sem. Az esélyek tízszeresére növekedésével a legalább 5000 forintot ajánlók aránya 17%-ról 30%-ra nőtt.

6. táblázat *Az egyre növekvő nyeresi esélyt biztosító játékokért fizetendő legmagasabb összegek százalékos megoszlása (1999 őszi vizsgálat)*

Maximális ár	A játék Nyeremény: 1 millió Ft Esély: 1% Várható érték: 10 ezer Ft	B játék Nyeremény: 1 millió Ft Esély: 5% Várható érték: 50 ezer Ft	C játék Nyeremény: 1 millió Ft Esély: 10% Várható érték: 100 ezer Ft
Nem fizetne semmit	27,2	23,8	21,6
100 forint	14,9	12,2	9,9
500 forint	10,4	10,2	9,3
1 000 forint	28,6	29,3	27,5
5 000 forint	12,4	13,4	16,4
10 000 forint	4,9	9,3	13,2
Nem válaszolt	1,7	1,9	2,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés: A várható érték jelen esetben a nyeresi esély és a nyeremény összegének a szorzata. N=3540.

7. táblázat *Az egyre növekvő nyereményt biztosító játékokért fizetendő legmagasabb összegek százalékos megoszlása (1999 őszi vizsgálat)*

Maximális ár	B játék Nyeremény: 1 millió Ft Esély: 5% Várható érték: 50 ezer	D játék Nyeremény: 10 millió Esély: 5% Várható érték: 500 ezer Ft	E játék Nyeremény: 100 millió Esély: 5% Várható érték: 5 millió Ft
Nem fizetne semmit	23,8	21,0	20,0
100 forint	12,2	9,4	7,8
500 forint	10,2	8,8	8,0
1 000 forint	29,3	25,1	23,2
5 000 forint	13,4	16,7	15,1
10 000 forint	9,3	17,0	23,7
Nem válaszolt	1,9	2,0	2,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés: N=3540.

A nyereménynövekedés által a D és E játékokban a B játékhoz képest elérhető jelentősebb, százszoros várható-érték növekedés láthatóan többeket ösztökélt magasabb árak elfogadására. Ám a válaszadók ötöde még az öttil-

lió forint értékű játékért is sajnál akár száz forintot is kifizetni. Az ilyen tartózkodás extra mértékű kockázatkerülésre utalhat, vagy még inkább nagymértékű bizalmatlanságnak lehet a jele. Ugyanakkor jelezheti a válaszadó elvi fenntartásait a szerencsejátékokkal csakúgy, mint azt, hogy a nyerési esélyek számbavétele nehézségeket okoz az adott válaszadónak. Az emberek többsége látta valamennyire az E játékban rejlő lehetőségeket. 60%-uk legalább 1000 forintot lenne hajlandó áldozni a lutriban való részvételért.

A különféle fiktív nyereményjátékokban mutatott viselkedés alapján azt láthatjuk, hogy a népesség kb. 15–20%-a hajlandó kockázatot vállalni az elképzelt lutriban, ha egy, a lutri várható értékével megegyező biztos nyereményről kell lemondani a játék kedvéért. Ez az arány nagyobb nyeremények és jó nyerési esélyek esetén valamelyest növekszik. Ugyanakkor, ha fizetni kell a játékért, akkor nagyon kevesen hajlandóak a lutri várható értékét odaadni a játéklehetőségért.

2.2. Szimulált élethelyzetek

Egy másik lehetőség a kockázatvállalás mérésére, hogy a hétköznapi életből vett helyzetekbe helyezük a válaszadókat, és e szituációkban várunk döntést vagy döntési tanácsot tőle. Az ilyen típusú kérdések sokszor nem tartalmaznak pénzben kifejezett kifizetési alternatívákat, így többnyire nem alkalmasak a hasznosságfüggvény megkonstruálására, és a legtöbb esetben azt sem lehet a válaszok alapján eldönteni, hogy az egyén az adott helyzetben kockázatkerülő, kockázatvállaló vagy éppen kockázatsemleges módon döntött-e. Ugyanakkor a valós életből vett dilemmákra adott válaszok alapján is megkülönböztethetők egymástól a kevésbé, illetve jobban kockázatkerülő egyének. Tehát a kérdések alapján a kockázatkerülést, mint magyarázó változót használni tudjuk. A kérdezési mód legfőbb előnye, hogy a megkérdezettek ismerős helyzetekkel szembesülnek, ezáltal válaszaikban kevesebb ad hoc, a kérdezési módtól és szituációtól függő elemet feltételezhetünk. Mindazonáltal a hétköznapi dilemmákat felvázoló kérdésekre kiemelten igaz, hogy a válaszok a kockázathoz való viszony mellett a kérdésben szereplő jószág értékeléséhez kötődnek. A válaszokban tehát a kockázatvállalás mellett bizonyos egyéni tapasztalatok és értékítéletek is nagy szerepet játszanak.

Azért, hogy „életszerűbb” döntési szituációkhoz jussunk, más kérdésekkel is megpróbáltuk mérni a kockázattal kapcsolatos attitűdöt. A legutóbbi vizsgálatunkban a valós életből vett döntési problémákat is a kérdezettek elé tártunk. Olyan stilizált szituációkat vázoltunk fel, melyekben kockázatos, de nagyobb haszonnal kecsegtető és kevésbé kockázatos, ám szerényebb eredményű megoldások között kellett választani. Az 1999 tavaszán végzett, koc-

kázatvállalással foglalkozó kutatásunkban többek között a következő kérdést tettük fel az interjúalanyoknak:⁴

Most tegyük fel, hogy ugyanez a családtagja vagy ismerőse nagyobb összeghez jut, és arról kér tanácsot, hogy mibe fektesse azt. A következő befektetési formák közül Ön melyiket tanácsolná: 1. tegye bankba és kösse le hosszabb időre, 2. vegyen belőle fix kamatozású államkötvényt, 3. vegyen belőle részvényeket, 4. bízva valamilyen befektetési társaságra, akik majd forgatják a pénzt, 5. vegyen belőle valutát és tartsa abban a pénzét, 6. vásároljon belőle ingatlant, vagy 7. vásároljon belőle arany ékszert vagy műtárgyat.

A befektetésekkel kapcsolatos kérdésekre adott megoszlást a 8. táblázat mutatja be. Ebben a lehetséges válasz opciókat már csoportosítottuk is. Különbséget tehetünk a „teaurálást” (ingatlan, ékszer és valuta vásárlását) tanácsolók, a kamatozó banki elhelyezést, valamint a befektetést (részvény, kötvény vásárlását, befektetési társaság foglalkoztatását) tanácsolók között.

8. táblázat *Milyen tanácsot adna a pénz megfelelő elhelyezését illetően az ismerősének? (1999 tavaszi vizsgálat)*

Ajánlott felhasználás	Megoszlás (%)	Esetszám
Valuta	7,7	113
Ingatlan	41,1	605
Arany, műtárgy	1,9	28
<i>Teaurálás összesen</i>	<i>50,7</i>	<i>746</i>
<i>Tartós banki lekötés</i>	<i>24,9</i>	<i>366</i>
Fix államkötvény vásárlása	9,8	144
Részvény vásárlása	2,8	41
Befektetési társaság felfogadása	2,7	40
<i>Befektetési tevékenység összesen</i>	<i>15,3</i>	<i>225</i>
<i>Egyéb, nem tudja</i>	<i>9,2</i>	<i>135</i>
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>1472</i>

A 8. táblázatban mutatott megoszlások biztonságra törekvést jeleznek. A megkérdezettek körülbelül fele javasolja a teaurálási opciót, mintegy negyede a tartós banki lekötést, és csak mintegy 15%-ra tehető azoknak az aránya, akik a kockázatosabb befektetési tevékenységet ajánlják. Még azonban ezen belül is 10%-ot azok tesznek ki, akik a fix kamatozású államkötvény vásárlását tanácsolják.

4 Az alábbiakban ismertetett kérdések többségét valamilyen formában használták laboratóriumi kísérletekben. Lásd pl.: Wallach–Kogan–Bem (1962). Magyarországon Csepeli–Csere–Dessewfy–Siklaci (1999) használták ezeket a kérdéseket laboratóriumi kísérletekben. E pszichológiai kutatásra építve kerültek be az 1999 őszi felmérésbe újabb, szimulált élethelyzetekre vonatkozó kérdések.

Egy további döntési helyzet szintén anyagi hasznokra és károkra vonatkozott. A munkaerőpiaci kockázat vállalásáról szólt. A kérdés a következőképpen hangzott:

Tegyük fel, hogy egy családtagja vagy kedves ismerőse tanácsot kér Öntől, mert két új álláslehetőséget kapott. Az egyik állás átlagos megélhetést nyújt, de biztos jövedelmet ígér. A másik egy ennél kockázatosabb vállalkozás: nem tudni még, lehet, hogy nagyon sokat fog keresni vele, és akkor megoldódik minden gondja, de az is lehet, hogy aránylag szerény pénzt keres majd. Ön szerint melyiket kellene választani?

A kérdezettek túlnyomó többsége, mintegy 80%-a biztos jövedelmet ígérő állást preferálta a perspektivikus, ám kockázatos munkával szemben (9. táblázat). Ez a magas arány megegyezik a korábbi felmérésekben tapasztalt eredményekkel. A kockázatos, ám adott esetben nagyobb nyereséggel járó opció ilyen alacsony támogatottságának nyilván több oka is lehet. Úgy véljük, hogy az elmúlt tíz évben a rugalmasabb piacgazdasági közeg térhódítása a kockázatvállalási hajlandóság terjedését, az állásbiztonság megrendülése viszont a biztos opciók választásának terjedését hozhatta magával. A rendelkezésünkre álló adatok az utóbbi trendet látszanak igazolni. Tardos Róbert 1987-es vizsgálatában egy nagyon hasonló kérdésre az érvényes választ adó (81%) aktív megkérdezettek 30%-a (az összes aktív megkérdezett 24%-a) választotta a kockázatos opciót (Tardos, 1988), ma már a hasonlóképpen számitott népességnek csak mintegy tizede döntött volna ugyanígy. Ez még akkor is tanulságos, ha a két esetben a kérdések megfogalmazása nem pontosan ugyanolyan, csak egymáshoz nagyon hasonló volt. Az aktív és az inaktív népesség preferenciája egyébként egymástól eltér, még akkor is, ha csak kismértékű eltérést tudtunk regisztrálni.

9. táblázat „Mit tanácsolna: ismerőse két állásajánlat közül melyiket válassza?” – az adott opcióval egyetértők aránya százalékban (1999 tavaszi vizsgálat)

Válasz	Megoszlás (%)	Esetszám
Biztos jövedelmet	84,1	1243
Kockázatosabbat	9,6	142
Nem tudja	5,3	78
Nincs válasz	1,0	14
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>1478</i>

Legutóbbi, tavaly ősszel végzett vizsgálatunkban ezeket a kérdéseket újabakkal egészítettük ki. Egyrészt a befektetéssel kapcsolatos kérdést tettük fel másképpen.

Most tegyük fel, hogy ugyanez a családtagja vagy ismerőse nagyobb összeghez jut, és arról kér tanácsot, hogy vegyen-e belőle fix kamatozású, garantáltan visszafizetésre kerülő államkötvényt, vagy inkább vegyen belőle részvényeket, amelyeken nagyot lehet nyerni, de nagyot lehet veszíteni is, mivel nincs mögöttük állami garancia. Mit tanácsolna neki?

A befektetési kérdésnél ugyanannyian választották a kockázatos megoldást, mint a munkaerőpiaci kérdés esetében, ám többen kerültek ki az egyértelmű választ (10. táblázat). A betegséggel és a házassággal kapcsolatos kérdés megítélésében nagyobb megosztottság mutatkozott, annak ellenére, hogy nagyobb veszteségekkel fenyegető döntésekről van szó, mint az első két, anyagi előnyökre vonatkozó dilemmák esetén. Igaz, hogy a kockázatkezeléssel járó költségek is magasabbak, mint az első kettő döntési helyzetben. A fenti kérdések mellett a takarékoskodással kapcsolatos véleményekről is gyűjtöttünk adatokat, és a kérdezettek újhoz való viszonyát is megpróbáltuk felmérni.

10. táblázat *Mit tanácsolna ismerősének, hova fektesse a pénzt? Az adott opcióval egyetértők aránya százalékban (1999 őszi vizsgálat)*

Melyik értékpapírt válassza?	Megoszlás (%)	Esetszám
Fix kamatozásút	73,2	2593
Magasabb hozamú, kockázatosat	10,4	369
Egyéb válasz	8,6	305
Nem tudja	7,5	266
Nincs válasz	0,2	6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>3540</i>

A legutóbbi felmérésben a fentiek mellett használt egyik további kérdés nem anyagi hasznokat és károkat tett a mérlegre, hanem az egészségi állapotot értékelte. A kérdés így hangzott:

Képzelve el, hogy az Ön egyik családtagja vagy barátja súlyos szívbetegségben szenved. Orvosa azt mondja neki, hogy vagy alapvetően megváltoztatja eddigi életmódját, és akkor még nagyon sokáig panaszmentesen élhet, vagy pedig megoperálják, amelynek révén teljesen meggyógyulhat, de az operáció végzetes kimenetelű is lehet. Ön mit tanácsolna neki?

11. táblázat *Mit tanácsolna ismerősének szívbetege esetén? Az adott opcióval egyetértők aránya százalékban (1999 őszi vizsgálat)*

Válasz	Megoszlás (%)	Esetszám
Változtasson életmódján	63,6	2253
Műttesse meg magát	20,2	715
Egyéb válasz	6,6	233
Nem tudja	9,3	330
Nincs válasz	0,3	9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>3540</i>

Ahogy a 11. táblázatból kiderül, ebben az esetben némileg többen választották a kockázatosabbnak tűnő megoldást. Az eredményeket természetesen nem hasonlíthatjuk össze a korábban bemutatott kérdésekre adott válaszokkal.

2.3. Valós piaci viselkedés

Kézenfekvő megoldás a kockázattal kapcsolatos attitűdök mérésére, ha a válaszolók valós piaci viselkedését vesszük szemügyre. Két terület kínálkozik különösen hasznosnak a kockázatvállalási attitűd mérésének szempontjából. Az egyik a szerencsejátékok iránti kereslet, a másik a biztosítási piacon való részvétel. A TÁRKI legkülönbébb kutatásaiban rendszeresen vizsgálja a biztosításokkal való ellátottság mértékét. Emellett számos felmérésünkben szerepeltek a lottózással és egyéb szerencsejátékokkal kapcsolatos kérdések is.

A magyar felnőtt lakosság negyede lottózik rendszeresen. Ennél jóval kevesebben vannak azok, akik totóznak vagy sorsjegyeket szoktak vásárolni. Nagyjából minden huszadik felnőtt vesz részt ezekben a játékokban. Más típusú szerencsejátékokban ennél is kevesebben vesznek részt. A népesség nagyjából hat tizede él általa biztosított lakásban. Valamilyen típusú életbiztosítása az állampolgárok kb. 40%-ának van, ugyanakkor alig 1–2%-uk tagja valamely önkéntes egészségbiztosítási pénztárnak. A felnőttek nyolcadának van nyugdíj-előtakarékosági célú életbiztosítása.

2.4. Az egyes mérési módszerekről általában

Korábban utaltunk már rá, hogy e változók nem közvetlenül mérik a szóban forgó motívumot, és nem csupán a kockázatkedvelés mértéke befolyásolja a kérdésekre adott válaszokat. Ezt mutatja az is, hogy miképpen látni fogjuk, a

kockázatkedvelés mértékére vonatkozó különböző változók értékei között összefüggések tapasztalhatók, de ezek a kapcsolatok távolról sem determinisztikusak.

A fiktív játékokban való részvétel a játék tényéhez való vonzódással is összefüggésben állhat, és nagy mértékű kockázatkerüléssel párosulhat. Amennyiben valaki szeret tét nélküli társasjátékokban, fogadásokban részt venni, nem feltétlenül kockázatkedvelő komoly tétekkel jellemezhető szituációkban. A kérdezettek elé tárt hipotetikus élethelyzetekben is számos, a kockázatkedvelés mértékén kívül álló tényező befolyásolhatja a preferenciákat. A kockázatos illetve biztonságos alternatívák közötti választást jelentősen meghatározza, hogy ki milyen való helyzetet képzel maga elé a kérdésben felvázolt szituáció nyomán. Az is sokat számít, elsősorban a nem pénzben kifejezett hasznok és károk esetében, hogy ki mekkora hasznosságot tulajdonít az egyes kimeneteknek. Az állással kapcsolatos dilemma elvileg pénzügyi terminusokban fogalmazódott meg. Azonban ebben az esetben is előfordulhat, hogy a különböző típusú munkák között a javadalmazáson kívül más különbségeket is feltételeznek a válaszadók. Például a kockázatos állást stresszesebbnek, több munkaidővel járónak gondolják egyesek, míg mások el tudnak ettől tekinteni, és csak a kifizetések alapján válaszolják meg a kérdést. Talán a befektetéssel kapcsolatos döntésnél a legtisztább a kép. Egyértelmű, hogy csak anyagi hasznokat és károkat kell figyelembe venniük a válaszolóknak. Ám még ennél a kérdésnél is előfordulhat, hogy különbözik a kérdezettek államban, illetve a pénzügyi piacba vetett bizalma. A valós piaci viselkedés mérésének előnye lehet, hogy többnyire mentes a tétnélküliségből és életidegenségből eredő torzítások hatásaitól. Ugyanakkor erőteljesen jelentkeznek azok a problémák, melyek a kockázatvállaláson kívüli elemek zavaró hatására keletkeznek. A szerencsejátékok egy része viszonylag kis befizetés mellett nagyon nagy nyereményeket kínál nagyon kicsi eséllyel. Ilyen esetben a kockázatvállalással foglalkozó pszichológiai szakirodalom szerint észlelési problémák miatt kevésbé érvényesülhetnek a várható hasznosságon alapuló tételek.⁵ Részben hasonló problémák adódhatnak a biztosítások esetén is. Továbbá a biztosítások iránti keresletet a kockázatvállalás mértéke mellett az anyagi helyzet és a tájékozottság is nagymértékben befolyásolhatja.

3. A kockázattal kapcsolatos attitűdök összekapcsolódása

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy mennyire erős összefüggések vannak a kockázattal kapcsolatos attitűd egyes mérőszámai között. Elemzé-

⁵ Lásd pl.: Kahneman–Tversky (1979).

sünkben az 1999 tavaszi kutatásunk eredményeire támaszkodunk. Az egyes játékokban való részvétel és a munkaerőpiaci dilemmában adott tanács között határozott pozitív irányú összefüggést lehet valószínűsíteni: minél kockázatosabb szerencsejátékot vállalt a megkérdezett, annál valószínűbben választotta a kockázatos állásajánlatot is. Azok között, akik egyáltalán nem vállalták a játékot, 6% választotta volna a kockázatosabb állásajánlatot, míg a legkisebb esély mellett is szerencsejátékosok közül már 19% döntött volna így (12. táblázat).

12. táblázat *Az egyes játékokban való részvétel és a munkaerőpiaci kockázattal kapcsolatos állásfoglalás közötti összefüggés (1999 tavaszi felmérés)*

Részt vesz-e a játékokban?	Milyen tanácsot adna: két állásajánlat			Esetszám
	Biztos, átlagos megélhetés	Kockázatos, nagyon jó vagy szerény megélhetés	Összesen	
Egyik játékban sem vett részt	94	6	100	715
Csak a legnagyobb esély mellett játszott	88	12	100	348
A közepes esély mellett (is) játszott	83	17	100	139
A legkisebb esély mellett (is) játszott	81	19	100	144
Esetszám	1209	137		1346

Megjegyzés: A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A χ^2 statisztika értéke: 32,5; szabadságfok: 3; szignifikancia: 0,00000.

Nem ilyen egyértelmű az összefüggés az egyes játékokban való részvétel és a pénzfelhasználási tanácsok között. A tartós banki lekötést preferálókat a legnagyobb arányban azok között találhatjuk, akik a legkevésbé és akik a leginkább kockáztattak az egyes felajánlott játékokban. A teaurálást viszont a legnagyobb arányban azok ajánlották, akik legfeljebb a közepes kockázatú játékokban vettek részt (13. táblázat). Erőteljesebb viszont az összefüggés a munkaerőpiaci kockázattal kapcsolatos állásfoglalás és a befektetési tanácsok között. Míközben a tartós lekötést preferálók között csak 4% a kockázatosabb állásajánlatot választók aránya, addig a befektetést preferálók között már 16% választaná a kockázatosabb állást (14. táblázat).

13. táblázat *Az egyes játékokban való részvétel és a befektetési tanácsok közötti összefüggés (1999 tavaszi felmérés, %)*

Részt vesz-e a játékokban?	Milyen tanácsot adna: pénz hasznosítása				Esetszám
	Tartós banki lekötés	Tezaurálás*	Befektetés	Összesen	
Egyik játékban sem vett részt	33	52	15	100	674
Csak a legnagyobb esély mellett játszott	22	60	18	100	347
A közepes esély mellett (is) játszott	13	62	24	100	144
A legkisebb esély mellett (is) játszott	27	55	19	100	146
Esetszám	357	730	224		1311

Megjegyzés: A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A χ^2 statisztika értéke: 32,6; szabadságfok: 6; szignifikancia: 0,00001.

* Valuta, ingatlan arany vagy műtárgy vásárlása.

14. táblázat *A befektetési tanácsok és a munkaerőpiaci kockázattal kapcsolatos állásfoglalás (1999 tavaszi felmérés, %)*

Milyen tanácsot adna: pénz hasznosítása	Milyen tanácsot adna: két állásajánlat			Esetszám
	Biztos, átlagos megélhetés	Kockázatos, nagyon jó vagy szerény megélhetés	Összesen	
Banki lekötés	96	4	100	359
Tezaurálás*	88	12	100	714
Befektetés	84	16	100	215
Esetszám	1154	134		1288

Megjegyzés: A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A χ^2 statisztika értéke: 26,0; szabadságfok: 2; szignifikancia: 0,00000.

* Valuta, ingatlan arany vagy műtárgy vásárlása.

Lépünk tovább és nézzük meg, milyen összefüggéseket vagyunk képesek kimutatni a fenti változók és a tényleges viselkedés között, a kockázattal kapcsolatos attitűdöt előbb a játékban való részvétellel mérve! Az első szembeötlő megállapítás, amit rögzítenünk kell az, hogy az esetek többségében nem

lineáris összefüggésről van szó. A játékban való részvétel „középső fokozata” általában egy kicsit „másképpen” viselkedik, mint egy lineáris kapcsolat esetében várhatnánk. A kérdőívben szereplő játéktól tartózkodók az átlag alatti mértékben lottóznak és sorsjegyeznek, csakhogy az átlag alatti mértékben rendelkeznek különféle fajta biztosításokkal is (15. táblázat). Általában azok, akik közepes és annál kisebb nyeresi esélyek mellett is részt vettek a felajánlott játékokban, nagyobb eséllyel lottóznak, de nagyobb valószínűséggel rendelkeznek az egyes biztosításokkal is.

A fiktív játékban való döntéssel jelentős mértékben összefüggő munkaerőpiaci preferenciák alig vannak kapcsolatban szerencsejáték-piaci magatartással. A kockázatosabb állást preferálók nem játszanak nagyobb arányban szerencsejátékot, mint a kisebb, de biztos jövedelmet ígérő munkát választók. Bár a rendszeresen és sok pénzért játszóknak között némileg többen vannak azok, akik a kockázatosabb állást választanák. A nyugdíjbiztosítással rendelkezők ellenben lényegesen nagyobb eséllyel választották a kockázatos állást a hipotetikus döntési szituációban. Ez ellentmondásban van előzetes feltevéseinkkel, és magyarázatként ismét a jövedelem hatására hivatkozhatunk.

Úgy tűnik, hogy a kutatásnak ebben a fázisában nyitva kell hagynunk azt a kérdést, hogy a kockázatkerüléssel kapcsolatos attitűd és a biztosítással rendelkezés között miért nem találjuk az egyébként triviálisnak tűnő összefüggéseket. Korábbi kutatásunkban arra is kísérletet tettünk, hogy egyik oldalról a szerencsejátékban (lottó) való részvétel, másfelől pedig a biztosítási piacon való jelenlét (legalább két biztosítással rendelkezni) regressziós modellek segítségével történő magyarázatában keressük a kockázatkerülést és kockázatkedvelést. A nem lineáris kapcsolat miatt a mintát életkor szerint két részre, 50 év alattiakra és felettiekre osztva egy sor háttérváltozó (kor, nem, iskolai végzettség, foglalkoztatotti státus, jövedelem, egészségi állapot) mellett logisztikus regressziós modellben vizsgáltuk a játékban való részvétel, a munkaerőpiaci kockázattal kapcsolatos állásfoglalás és a befektetési tanácsok jellegének magyarázó szerepét. E változók közül a lottózást ötven éves kor alatt az életkor és az egészségi állapot, ötven fölött a jövedelem és az iskolai végzettség magyarázta, a kockázattal kapcsolatos attitűd változói nem. A biztosítási piacon való jelenlétet 50 alatt a kor, a jövedelem, a foglalkozás és az egészségi állapot mellett az egyik, a kockázattal kapcsolatos változó (a munkaerőpiaci kockázatra vonatkozó) is magyarázta, 50 év fölött viszont már a jövedelem a kor, a nem, a foglalkoztatotti státus és az egészségi állapot mellett egyetlen kockázattal kapcsolatos kérdés sem.

15. táblázat *A nyereményjátékban* való részvétel és egyes, a bizonytalansággal kapcsolatos tényleges viselkedést mutató változók közötti kapcsolat (1999 tavaszi felmérés)*

	Egyik játékban sem vett rész	Csak a legna- gyobb esély mellett játssz	A közepes esély mellett (is) játssz	A legki- sebb esély mellett (is) játssz	Átlag	Eset- szám	χ^2	Szabad- ságfok	Szignifi- kancia
<i>Szerencsejáték-gyakorlat</i>									
Lottózik	24,2	24,4	38,9	29,4	26,4	372	15,7	3	0,0013
Sorsjegyet vesz	5,9	6,8	4,3	10,1	6,4	91	4,8	3	0,1841
<i>Biztosítással rendelkezés</i>									
<i>Lakásbiztosítása</i>									
van	56,2	62,0	64,6	62,7	59,3	832	6,5	3	0,0879
Életbiztosítása van	35,2	51,8	52,4	47,8	42,6	601	36,9	3	0,0000
Nyugdíjcélú életbiztosítása van	10,4	13,5	14,9	16,7	12,3	173	6,5	3	0,0874
<i>Nyugdíjpénztári tagok</i>									
Önkéntes nyug- díjpénztári tag	9,5	14,2	14,5	13,0	11,6	164	6,8	3	0,0757
Kötelező magánnyugdíj pénztári tag	10,9	18,0	21,6	20,1	14,9	208	20,4	3	0,0001
<i>Hányfajta biztosítással rendelkezik?</i>									
Biztosítással nem rendelkezik	33,4	22,3	22,3	21,6	28,1	397	37,2	6	0,0000
Legalább egyféle biztosítással rendelkezik	35,0	31,6	30,2	32,4	33,3	471	–	–	–
Legalább kétféle biztosítással rendelkezik	31,6	46,1	47,5	46	38,6	545	–	–	–

Megjegyzés: *Az 1. táblázatban bemutatott játékról van szó, ahol biztos 100 ezer Ft nyeremény és sorshúzással nyerhető 200 ezer Ft között kellett választani. A 200 ezer megnyerésének esélye rendre 75%, 50% és 25% volt.

†Életbiztosítás, lakásbiztosítás, nyugdíjcélú életbiztosítás, önkéntes nyugdíjpénztár, önkéntes egészségpénztár.

Későbbi vizsgálatainkban tovább folytattuk a kísérleteinket a kockázatkedvelés tényezőjének a biztosítást és a szerencsejátékot magyarázó modellekbe történő beépítésére. A részben más típusú kockázatvállalási kérdéseken alapuló újabb modellekben a kockázatvállalás hatása kimutatható volt. Azonban a kockázatvállalás mértéke nem csupán a szerencsejátékokban való részvétellel mutatott pozitív összefüggést, hanem a biztosítással rendelkezés esélyével is. Azaz a kockázatvállalóbb egyének átlagban több biztosítással is rendelkeztek. A befektetésre vonatkozó, a kötvény és a részvény közötti választást firtató kérdés az eredeti várakozásoknak megfelelően működött, azaz a kockázatosabb befektetési opciót választók többet költenek szerencsejátékokra, ugyanakkor kevesebb biztosításuk van. A mintában kimutatható hatás ugyanakkor nagyon gyenge és bizonytalan.

A különböző kutatásokban többféle kérdés segítségével végzett kétváltozós és a többváltozós elemzések arra utalnak tehát, hogy nem biztos, hogy az ismertetett módszerek segítségével jól mérhető a kockázatvállalás, mint általános attitűd. Bár többnyire léteznek összefüggések a különféle kockázattási halandóságot mérő kérdésekre adott válaszok között, ezek sok esetben gyengék. Úgy tűnik, informáltságunk és a preferenciákat meghatározó egyéb tényezők miatt különböző szituációkban másképp viszonyulunk a kockázathoz. E feltevés pontosabb vizsgálatának érdekében megkíséreltük faktoranalízis segítségével feltárni a különféle változók háttérében meghúzódó kockázatkedvelési attitűdöt. A különféleképpen összeállított modellekben a fenti kérdések mellett még a takarékoskodásra és az újhoz való viszonyra vonatkozó változókat is felhasználtunk. Az eredmények megerősítik korábbi tapasztalatainkat. Nem találtunk egy, a háttérből minden változóval szoros kapcsolatban lévő látens változót. Létezik egy, a valós befektetésre, illetve munkaerőpiaci döntésre vonatkozó kockázatvállalási változó. Emellett egy játékoságra és az új iránti fogékonyságra utaló dimenzió is kirajzolódik. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy e tényezőktől függetlenül létezik egy takarékoskodásra és biztosítások iránti keresletre vonatkozó dimenzió. A modellek alapján arra következtethetünk, hogy az egészségügyi kockázattal szembeni attitűd az előbbiektől többé-kevésbé független preferencia-komponens.⁶

Feltevésünk szerint inkább az első faktort tekintettük a kockázatvállalás mint általános attitűd legjobb mérőszámának. Ezt a faktort mint magyarázó változót beépítettük a piaci döntéseket magyarázó, korábban ismertetett regressziós modellekbe. Az eredmények a kockázatvállalási hajlandóságot mérő látens faktor elméleti feltevéseknek megfelelő irányú, ám gyenge hatását mutatják.

⁶ A különböző típusú kockázatvállalók szétválasztásához lásd még: Csepeli–Székelyi (1999), akik ugyanannak a felmérésnek az alapján dolgoztak, mint a jelen tanulmány szerzői. Csepeli és Székelyi egészségügyi és egzisztenciális kockázatvállalókat különböztettek meg (im. 1999: 54).

Az elmúlt években végzett vizsgálataink során többféle módszerrel próbáltuk mérni a kockázattal szembeni attitűdöt. Az eredmények áttekintése után arra a következtetésre jutottunk, hogy a különféle módszerekkel nem ugyanazt a kockázattási hajlandóságot mérjük. Elkülöníthető egymástól a játékoság és a valós, viszonylag nagy tétellel és nagy kockázatokkal járó dilemmákban történő kockáztatás. Emellett a megtakarításon keresztül érvényesülő kockázatfedezet szintén külön viselkedési dimenzióknak tekinthető. Adataink szerint az első két dimenzióban a magyar népességet inkább a kockázatkerülés jellemzi. A biztosítások terén azonban meglepő érzéketlenséget mutatnak az állampolgárok, és megszerzett jövedelmeikről nem szívesen mondanak le különféle szerencsétlenségek kockázatának fedezése céljából.

4. Kockázatvállalás különböző társadalmi csoportokban

Az alábbiakban áttekintjük, hogy a főbb társadalmi-demográfiai háttérváltozók mentén milyen különbségeket találhatunk a kockázatvállalás mértékét tekintve.⁷ A nem, az életkor, az iskolázottság, a munkaerőpiaci státus, valamint a jövedelem attitűdökkel való kapcsolatát vizsgáljuk. A kockázatvállalással kapcsolatban három változót tekintünk: a biztos pénz és a nyereséyjáték közötti választást, a biztonságos és kockázatos állás közötti dilemmát valamint a biztosítással való rendelkezést. A három változó egyrészt a mérés három módját reprezentálja, másrészt a kockázathoz való viszony eddigi kutatásainkban talált három dimenzióját is képviseli. Elemzésünk során az 1999 tavaszi vizsgálat eredményeire építünk.

A *nemek* szerint csoportosított adatokból kitűnik, hogy a férfiaknak nagyobb kockázatvállalási hajlandósága, mint a nőknek. Ez már korábbi elemzéseinkből is kiderült (vö. Szántó–Tóth, 1999). Abban a három játékból álló kérdésblokkban, ahol különböző esélyekkel (25, 50 vagy 75%) lehetett „nyerni” 200 ezer forintot 100 ezer forint biztos nyereséggel szemben, a férfiak nagyobb játékkedvvel tettek tanúbizonyságot. A nők többsége még akkor is a biztos 100 ezres nyeresémet választotta, ha 75%-os eséllyel nyerhetett volna 200 ezer forintot. A férfiak kicsit több mint fele a kockázatos alternatívát választotta legalább egyszer a három fordulóban. A férfiak 14%-a még akkor is a bizonytalan kimenetelű lutrit választotta, amikor a nyerési esély csupán 25% volt. A nők esetében ez az arány 8%. Szintén 14% választotta a férfiak körében a kockázatos állást a biztos, de kis jövedelmű munkával szemben, miközben a nők körében éppen fele ekkora arányban voltak a magasabb keresetért kockázatot vállalók (az arányok a két változat közül

⁷ A kockázatvállalás mértékének társadalmi háttérváltozókkal történő magyarázatához lásd: Szántó–Tóth (1999), Csepeli–Székelyi (1999).

dönteni képes válaszadókra vonatkoznak, lásd a 16. táblázatot). A biztosítások esetében nem mutatható ki a férfiak nagyobb kockázatvállalási hajlandósága. Ennek egyik lényeges oka az, hogy a legtöbb biztosítás lakásokra vonatkozik, és háztartások kötik őket, így a nemek közötti különbségek szerepe kevésbé jelentős.

16. táblázat *A munkaerőpiaci kockázattal kapcsolatos állásfoglalás a férfiak és a nők körében (1999 tavaszi felmérés, %)*

Nem	Milyen tanácsot adna: két állásajánlat			Esetszám
	Biztos, átlagos megélhetés	Kockázatos, nagyon jó vagy szerény megélhetés	Összesen	
Nő	93,0	7,0	100	656
Férfi	86,0	14,0	100	730
<i>Együtt</i>	<i>89,7</i>	<i>10,3</i>	<i>100</i>	<i>1386</i>

Megjegyzés: A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A χ^2 statisztika értéke: 18,5; szabadságfok: 1; szignifikancia: 0,00000.

A nyereséjéjátékokban tanúsított játékkedv az *életkor* növekedésével folyamatosan csökken. A 30 évnél fiatalabbak 35%-a zárkózott el a három felkínált játék mindegyikétől, ugyanakkor a legalább 70 évesek 85%-a választotta a biztos 100 ezer forintot minden esetben. A legfiatalabbak ugyanakkor érzékenyebben reagálnak a nyerési esélyek változásaira. Körükben a 25% mellett is kockázatos aránya kisebb, mint a középkorúak között. Az állással kapcsolatos dilemmában lényegi különbség egyrészt a negyven év alattiak és az ennél öregebbek között van. Másrészt a nyugdíjas korúak és az aktív korosztályok hozzáállása különbözik egymástól. A huszonévesek között nincsenek többen a kockázatot vállalók, mint a harmincas korosztályok tagjai között. Ez első látásra mindenképpen meglepő, és lehetséges, hogy ez esetben több, egymással ellentétes hatás oltja ki egymást: az egyébként kockázatvállalóbb fiatalok számára a biztos állás tényének még relatíve nagyobb értéke van. A biztosítási piacon való részvétel ettől eltérő képet mutat. A középkorosztályok rendelkeznek a legtöbb biztosítással, és mind a fiatalabbak, mind az idősebbek kevesebb biztosítással rendelkeznek.

17. táblázat *A játékban való részvétel és az iskolai végzettség közötti kapcsolat (1999 tavaszi felmérés, %)*

Végzettség	Egyik játékban sem vett részt	Csak a legnagyobb esély mellett játszott	A közepes esély mellett (is) játszott	A legkisebb esély mellett (is) játszott	Összesen	Esetszám
Legfeljebb 8 ált.	66,8	18,6	7,8	6,8	100	515
Szakmunkás-képző	49,2	25,3	10,6	14,9	100	396
Középfokú	42,5	31,0	15,5	10,9	100	348
Felsőfokú	40,3	39,6	10,4	9,7	100	154
Együtt	53,0	25,8	10,8	10,4	100	1413

Megjegyzés: A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A χ^2 statisztika értéke: 82,7; szabadságfok: 9; szignifikancia: 0,00001.

A játékkedv és az *iskolai végzettség* kapcsolatát tekintve a legnagyobb különbség a legfeljebb nyolc általánost végzettek és a többi csoport között van (17.táblázat). Ne feledjük, hogy a legiskolázatlanabbak között felül vannak reprezentálva a legidősebb korosztályok. A játékba legalább egyszer be-szállók aránya valamelyest emelkedik a magasabb iskolai végzettségűek felé haladva. Ugyanakkor az iskolázottabbak körében nagyobb az esélyek változásaira való érzékenység is. A szakmunkás végzettséggel rendelkezőknek a fele játszana legalább az egyik lutriban, míg a felsőfokú végzettségűek 60%-a mutat valamekkora játékkedvet. Ugyanakkor a szakmunkások között játszónak a fele már 50%-os eséllynél is a szerencsejátékot választaná, míg a felsőfokú végzettségűek közül a játékot választók kétharmada csak 75%-nál vállalná a kockázatot. Az állással kapcsolatos dilemma esetében viszont egyértelmű a végzettség döntésekben játszott szerepe. Minél iskolázottabb valaki, annál nagyobb az esélye, hogy a nagyobb jövedelemmel és egyúttal több kockázattal járó állást válassza. Az alapfokú végzettségűek 4%-a vállalná a kockázatot, és a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezőknek is csupán 12%-a. A középfokú végzettségűeknél sem nagyobb az arány 14%-nál, azonban a főiskolát és egyetemet végzett válaszadók ötöde a kockázatos állást választaná. A munkavállalási kockázatvisselés és az iskolázottság kapcsolatával éppen ellentétes a végzettség és a biztosítottság összefüggése. A magasabb iskolai végzettségűek nagyobb eséllyel rendelkeznek valamilyen biztosítással. Mindazonáltal a középfokú végzettségűek körében ugyanannyian vannak a biztosítottak, illetve több biztosítással rendelkezők, mint a főiskolát és egyetemet végzettek között.

18. táblázat *A játékban való részvétel és a munkaerőpiaci státus közötti kapcsolat (1999 tavaszi felmérés)*

Munkaerőpiaci státus	Egyik játékban sem vett részt	Csak a legnagyobb esély mellett játszott	A közepes esély mellett (is) játszott	A legkisebb esély mellett (is) játszott	Összesen	Esetszám
Inaktív	62,0	21,8	8,7	7,5	100	774
Alkalmazott	43,8	29,3	13,2	13,6	100	536
Önálló	33,7	36,5	13,5	16,3	100	104
<i>Együtt</i>	<i>53,0</i>	<i>25,7</i>	<i>10,7</i>	<i>10,5</i>	<i>100</i>	<i>1414</i>

Megjegyzés: A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A χ^2 statisztika értéke: 61,6; szabadságfok: 6; szignifikancia: 0,00000.

A *munkaerőpiaci státust* tekintve három csoportot különböztettünk meg: az inaktívakét, az alkalmazottakét, valamint az önállóakét (18. táblázat). Bár kétségtelen, hogy mindhárom csoport egyformán szembesülhet a legkülönbébb kockázatokkal, ugyanakkor jelentős eltérések mutatkoznak abban, hogy mekkora az önként vállalt kockázat az életükben, illetve általában milyen sokszor kell kockázatos és biztonságos alternatívák között választaniuk. Nos, az önállóak nagyobb arányban vesznek részt a képzelt szerencsejátékban, mint az alkalmazottak, akik körében viszont több a játékos kedvű egyén, mint az inaktívak között. Az inaktívak körében tapasztalt arányok nem meglepőek, lévén magasabb az átlagéletkoruk, alacsonyabb az átlagos iskolázottsági szintjük. Érdekes azonban, hogy az önállóak valamivel érzékenyebbek az esélyek változására, mint az alkalmazottak. Ezzel együtt kicsit többen vannak közöttük, akik még a legkisebb esély mellett is a kockázatos lehetőséget választanák. Nem meglepő, hogy óriási különbség mutatkozik a különböző munkaerőpiaci csoportok képzelt álláslehetőségekkel kapcsolatos véleményében. Az önállóak 39%-a választaná a kockázatos állást, míg az alkalmazottak közül csak minden tizedik tenné ugyanezt. Az inaktívak körében ez az arány mintegy 6%-os, azaz az önállóak és az alkalmazottak között nagyobb a különbség (bárhogyan is definiáljuk azt), mint az alkalmazottak és az önállóak között (19. táblázat). A munkaerőpiaci helyzet szerinti csoportok esetében a biztosítás bizonyos szempontból hasonló mintát mutat, mint a másik két kérdés. Az alkalmazottak körében valamivel több a biztosított, mint az önállóak között. Az eltérés azonban nem számottevő, a biztosítottak aránya lényegében nem különbözik a dolgozók két csoportjában.

19. táblázat *A munkaerőpiaci kockázattal kapcsolatos állásfoglalás és a munkarőpiaci státus közötti kapcsolat (1999 tavaszi felmérés, %)*

Munkaerőpiaci státus	Milyen tanácsot adna: két állásajánlat			Összesen	Esetszám
	Biztos, átlagos megélhetés	Kockázatos, nagyon jó vagy szerény megélhetés			
Inaktív	93,5	6,5		100	765
Alkalmazott	89,6	10,4		100	521
Önálló	61,0	39,0		100	100
<i>Együtt</i>	<i>89,7</i>	<i>10,3</i>		<i>100</i>	<i>1386</i>

Megjegyzés: A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A χ^2 statisztika értéke: 100,7; szabadságfok: 2; szignifikancia: 0,00000.

A *jövedelem* és a *játékkedv* kapcsolata nem mutat egyértelmű tendenciát. Azok között, akiknek jövedelme eléri a medián másfélszeresét, többen vannak olyanok a mintában, akik akár 25%-os nyeresi esély mellett is kockázatos 200 ezret választják a biztos 100 ezer helyett, de a többi jövedelmi csoport között nincs érdemi eltérés. Hasonló a helyzet az állással kapcsolatos dilemmában. A medián 150%-ának megfelelő jövedelemmel rendelkezők 14%-a választaná a kockázatos munkát, míg a többi jövedelmi csoportban 6,4–8,6%-os ez az arány. A biztosítással rendelkezés ténye valamivel több összefüggést mutat a jövedelemmel. A mediánjövedelem felénél kevesebbel rendelkezők 50%-ának nincs semmilyen biztosítása, ugyanakkor a medián 150%-ával rendelkezők 18%-áról mondható el ugyanez. Ugyanakkor a több biztosítással rendelkezés tényét megint csak kevésbé magyarázza a jövedelem.

Az elemi eszközökkel végzett vizsgálatok megmutatták, hogy az egyes társadalmi háttérváltozók által képzett dimenziók mentén elkülöníthető csoportok eltérően viszonyulnak a kockázathoz, illetve annak különféle megjelenési formáihoz.⁸ Az egyes kockázat-típusokon belül is egymástól eltérő lehet a kockázat elfogadásának ténye, mint az esélyekre való érzékenység mintája a különböző csoportokban.

Elsősorban a fiatalok, az önállóak, valamint az iskolázottak (egymást nem dominánsan lefedő) csoportjaiban figyelhető meg, hogy hajlandóak kockázatot vállalni a fiktív lutri-helyzetben, ugyanakkor jobban figyelnek arra, mekkora esélyük van a nyereményre. Ez a három csoport ugyanakkor már egymástól eltérő módon viselkedik a többi szituációban. Az önállóak rendkívül

⁸ Csepeli és szerzőtársai az itt használt és ezekhez hasonló szimulált élethelyzeteken alapuló laboratóriumi kísérletük során hasonló következtetésre jutottak (Csepeli–Csere–Dessewffy–Siklaci, 1999: 54–55).

bátrak a munkavállalás területén, míg a legfiatalabbak kifejezetten óvatosak állásügyben. Az iskolázottabbak ugyanakkor a biztosítások terén mutatnak nagyobb óvatosságot, mint a két másik dimenzió által definiált csoport tipikus tagjai.

Az idős, kevésbé iskolázott inaktív csoportja (ahol elég nagy az átfedés a három kategória között) következetesen idegenkedik a játékban vagy a munkavállalás során vállalható kockázattól. Ugyanakkor kevesen biztosítják magukat közülük az élet különféle káreseményeivel szemben.

5. Összegzés

A TÁRKI utóbbi években végzett kutatásai alapján vizsgáltuk a kockázatvállalás különböző dimenzióinak megjelenését az egyes társadalmi csoportokban. Az elemzés első részében azokat a kísérleteket mutattuk be, melyek során a kérdezettek kockázatvállalási hajlandóságát próbáltuk felmérni. Háromféle eljárást követtünk. Az egyik módszer alkalmazása során fiktív játéksituációba helyeztük a kérdezettet, ahol képzeletben kellett pénzét kockára tenni. A másik metódus a való életből vett döntési helyzetek szimulálásán alapszik. Kritikus döntési helyzetekben (munkavállalás, befektetés, betegség) kértünk tanácsot a felkeresett emberektől. A harmadik módszer a valós piaci viselkedés vizsgálatán nyugszik.

Az adatok azt mutatják, hogy az emberek többsége kockázatkerülő: szívesebben választja a biztos pénzt, mint a nagyobb nyereséggel kecsegtető, de kockázatos játékot. A kockázatvállalás mértéke azonban eltérő attól függően, hogy milyen típusú helyzetben jelenik meg a bizonytalanság. Sokan vannak, akik szívesen játszanának bevallásuk szerint, még ha sokat veszhetnek is vele, ugyanakkor óvakodnának egy kockázatosabb állás elfogadásától. A valós viselkedés különösen kevés kapcsolatot mutat a kockázatvállalást mérő fiktív helyzetekben hozott döntésekkel.

Az idősebb korosztályok idegenkednek a különféle bizonytalan helyzetektől, ugyanakkor kockázatkerülésük nem mutatkozik meg biztosítások iránti keresletükben. A fiatalokat az adatok alapján nem jellemzi vakmerő magatartás, sőt a munkalehetőségek esetében kifejezetten kockázatkerülőnek mutatkoznak. Az önállóak sem vakmerőek az alkalmazottakhoz képest, inkább az ésszerű kockázatvállalás jellemzi őket.

IRODALOM

- Csepeli György–Csere Gábor–Dessewffy Tibor–Siklaci István (1999): Autoriter személyiség és posztkommunizmus. T 0128243 OTKA kutatás zárójelentése, ELTE, Budapest.
- Csepeli György–Székelyi Mária (1999): A kockázatvállalás genealógiája szociálpszichológiai megközelítésben. In. TÁRKI: A szerencse és piaca I. TÁRKI, Budapest.
- Portney, Paul R. (1994): The Contingent Valuation Debate: Why Economists Should Care. *Journal of Economic Perspectives* 8(4): 3–17. old.
- Rabin, Matthew (1998): Psychology and Economics. *Journal of Economic Literature* 36: 11–46. old.
- Schoemaker, Paul (1982): The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations. *Journal of Economic Literature* 20: 529–563. old.
- Szántó Zoltán–Tóth István György (1999): Dupla vagy semmi, avagy kockáztassuk-e a talált pénzt? Kísérlet a kockázattal kapcsolatos attitűd mérésére kérdőíves adatfelvételi módszerrel. *Szociológiai Szemle*, 1.sz. 31–68. old.
- Tardos Róbert (1988): *Meddig nyújtózkodjunk?* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Wallach, Michael–Kogan, Nathan–Bem, Daryl (1962): Group Influence on Individual Risk Taking. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 65: 75–86. old. (Magyarul megjelent: A csoport hatása az egyéni kockázatvállalásra. In: Csepeli György (szerk.) (1981): *A kísérleti társadalomlélektan főárama*. Gondolat, Budapest, 309–323. old.